

УДК 323.32

ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Антоніна Сіротова

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64, 01601, Київ, Україна
sirotova@ukr.net*

Розглянуто методологічні аспекти дослідження явища інтелігенції. Автор пропонує три основні підходи до цього питання (звернення до функцій інтелігенції в суспільстві («соціологічний» підхід), наголос на історичному значенні цієї верстви («історичний»), звернення до індивідуальних рис людей, яких відносимо до інтелігенції («філософсько-психологічний») та намагається шляхом синтезу наповнити поняття «інтелігенції» новим змістом. Наголошено на різних кількісних і якісних відмінностях груп інтелігенції в одному періоді. Тому в конкретних історичних умовах спостерігається відсутність взаєморозуміння між різними групами інтелігенції, що набуває непримиренних форм під час створення політичних партій. Вказано також на актуальність дослідження цього явища для становлення державної (національної) ідеї України.

Ключові слова: інтелігенція, національна ідея, інтелектуальна еліта, духовність.

Загальновідомо, що діяльність інтелектуальної еліти або ж інтелігенції має важливе значення, передусім для народів, які не здобули власної держави. Саме їхня діяльність веде до культурного, а згодом національного відродження й боротьби за створення власної держави. Культура має безпосередній зв'язок із національним самоусвідомленням народу: зростанням освіченості населення, творенням національної літератури, виробленням єдиної національної мови, розвитком мистецтва, вона виокремлює народ з-поміж інших народів, формує єдність та усвідомлення потреби у власній державі.

На сучасному етапі незалежної України питання самоусвідомлення нації, національного змісту і наповнення освіти, підвищення рівня культури й надалі залишається актуальним. Вище керівництво намагається, не завжди ефективно, подолати радянську «інтернаціональну» свідомість, що успішно насаджувалася 70 років.

У наукових дослідженнях тема інтелігенції значно поступається темам, присвяченим політичним партіям, виборам, політичним конфліктам, різноманітним інститутам та ін. Серед вітчизняних науковців ще досі панує лєнінсько-сталінський погляд на інтелігенцію, яка тривалий час не лише не досліджувалася, а й витіснялася на маргінес як у суспільстві, так і в науці. Було прийнято обмежуватися лише класовим підходом до визначення явища інтелігенції – її як клас протиставляли класу робітників, а за основний критерій виділення брали виключно характер праці та вид

продукту, що виробляється. Формацийний підхід до розуміння історії, а відповідно, і до розподілу ролей в суспільстві простежується й надалі. Так, у доповіді І.Ф. Кураса, виголошеній 1999 року на конференції «Інтелігенція – гуманна об'єднувальна сила сучасного суспільства», спостерігався поступовий перехід від старої до новітньої методології. «Спочатку слід нагадати, що історію – як національну, так і світову – роблять люди. Ті самі люди, які творять матеріальну й духовну культуру, конструюють нові машини, матеріали та технології, керують виробничими комплексами і державами. Саме вони своєю повсякденною працею спрямовують глобальний розвиток людства, визначаючи вектори еволюції матеріального буття, суспільно-політичних моделей соціальних відносин, морально-ціннісних орієнтацій... Зараз ми керуємося не традиційним уявленням про інтелігенцію як про певну соціальну групу індустріального суспільства, зайняту переважно розумовою працею, духовною творчістю. Сучасна інтелігенція – це люди нової постіндустріальної формації, люди які своїм інтелектом створюють нові науково та інформаційно насичені виробничі технології та нову високохудожню культуру, люди, для яких сучасна науково-технологічна революція не абстрактне поняття, а органічний спосіб їхнього мислення, діяльності, укладу життя. Якраз ці люди і є основною, визначальною силою нової постіндустріальної доби...» [3, с. 5].

Основним завданням сучасної політичної науки є передусім вироблення нової методології, наповнення новим змістом заідеологізованих за комуністичних часів понять та пропозиція цих розробок суспільству для застосування в практичній діяльності.

Розглядаючи проблему інтелігенції, національної ідеї, їх взаємозв'язку, слід насамперед дати визначення такій сфері людської життєдіяльності, як духовність, аби уникнути методологічних непорозумінь. Отже, пропонуємо наступне визначення: «Духовне життя суспільства – це об'єктивна система, процес відносин та взаємодій людей, пов'язаний з духовною діяльністю, виробництвом, поширенням духовних форм життя суспільства (звичаїв, норм, цінностей, знань) та сукупного продукту духовної діяльності людей. Духовне життя суспільства виникає в духовному досвіді окремих людей, завдяки індивідуальним та суспільним духовним потребам, на основі існуючих в суспільстві духовних цінностей. Підсистемами духовної сфери є ідеологічне, наукове та художньо-естетичне життя. Кожна з цих підсистем має свої елементи. Як певний загальний підсумок та результат індивідуальної діяльності людини, духовне об'єктивується в суспільній свідомості. Таким чином, духовне життя суспільства стає життям суспільної свідомості в різноманітних її формах: політичній, правовій, моральній, естетичній, філософській, релігійній та науковій» [2, с. 24-25]. Дане визначення акцентує увагу на двох важливих аспектах: кореляції індивідуального і суспільного та на існуванні об'єктивних духовних потреб у людей.

Існує багато визначень інтелігенції, проте всі вони стверджують причетність саме інтелігенції як явища до створення, збереження та розповсюдження надбань духовного життя суспільства. Тобто можна говорити про дію інтелігенції в трьох метаісторичних вимірах: минулому (збереження звичаїв, знань, накопичених попередніми поколіннями, цінностей), теперішньому (розповсюдження цих цінностей серед сучасників, своєрідне «виховання» власного суспільства) та майбутньому (продукування нових цінностей, ідей, які будуть конституювати вже майбутнє буття суспільства). Олександр Гелла [6, с. 235] звертає увагу на три підходи до визначення

інтелігенції: 1) перший звертається до функцій цієї верстви суспільства (назвемо це «соціологічним» визначенням); 2) другий звертається до історичного значення цієї верстви («історичне» визначення); 3) третій звертається до індивідуальних рис людей, яких відносимо до цієї верстви («філософсько-психологічне» визначення).

Дефініція функціональна описує інтелігентів як осіб, які вмілі у творчості, дистрибуції культурних благ. Дефініція історична трактує інтелігентів як неповторне явище, яке виникло в даному місці і в даний час. Дефініція атрибуційна ідентифікує інтелігентів за тими суспільними стосунками, які виявляються між ними та рештою суспільства [6, с. 235]. Однак перше визначення розглядає інтелігенцію як певний клас і оперує марксистськими формулюваннями. Друге визначення безпосередньо звертається до кореляції між розумом (інтелектом) та приналежністю до цієї «верстви», тому змушує чітко розмежувати такі поняття, як «інтелігент» та «інтелектуал». Третє – апелює до внутрішніх основ людини, виходить за межі освіти, професії та інших обмежувальних критеріїв.

Проте, на думку О. Гелли, саме історична дефініція інтелігенції є найоб'єктивнішою [6, с. 236]. Звичайно, в історичному вимірі не існувало поняття «інтелігенція», оскільки не було в ній потреби. Питома вага людей, які займалися розумовою працею, була невелика, їх називали просто майстрами грамоти, філософами, поетами, митцями та ін. На ранніх етапах історії це були люди зі специфічною сферою діяльності, які задовольняли духовні вимоги того рівня, як-от шамани, жерці, і вже згодом з'явилися службовці релігійного культу.

Інтелігенція в різні історичні періоди має кількісні та якісні відмінності. Історичні етапи її розвитку пов'язані зі становленням певних традицій. Адже це етапи одного цілісного розвитку. Крім того, відмінності існують і між різними групами інтелігенції в певний період. Поєднують їх високий рівень інтелекту та інтелектуальні заняття, моральне переживання про долю суспільства, участь у громадському житті. Роз'єднувати їх можуть різні уявлення про майбутнє людства та його благо, тобто соціальні та політичні ідеали. Тому в конкретних історичних умовах спостерігається відсутність взаєморозуміння між різними групами інтелігенції, світоглядні розбіжності, взаємні звинувачення й боротьба, що набуває непримиренних форм під час створення політичних партій.

Історична дефініція інтелігенції зумовлює виділення двох важливих аспектів: відмінність розуміння цього поняття в різних країнах світу (а звідси і семантика) та походження самого слова (етимологія). Термін «інтелігенція» в тлумачних словниках різних країн, енциклопедіях та бібліографіях тлумачиться настільки відмінно, що складається враження про східно- та центральноєвропейське походження цього явища [2, с. 235].

Зміни в семантиці слова «інтелігенція» в різні історичні періоди та в різних мовах досліджені німецьким філологом О.В. Міллером. «Богословсько-космогонічне значення цього слова в середньовічній латині («небесні інтелігенції», що управляють ходом світил) поступово переосмислювалося, і воно стало вживатися як синонім високих розумових якостей, нібито притаманних королям, князям церкви та феодальній еліті. З часом воно поступово втрачало своє суто емоційно-психологічне значення і в XIX столітті все ширше стало вживатися на позначення нової, народженої капіталізмом соціальної категорії». Міллер пояснює цю останню модифікацію поняття «інтелігенція» політичними подіями 30-40-х років XIX століття

в Європі та конституційними теоріями, що висували освітній ценз як необхідний елемент виборчого права. Оскільки освіта була привілеєм лише заможних верств суспільства, освітній ценз зливався з майновим цензом, а поняття «інтелігенція» отримало значення соціального привілею, що дає право займати високі державні посади. Водночас це поняття набуло й іншого, демократичного змісту, – позначало борців за культуру, носіїв просвіти та прогресивних ідей» [2, с. 10].

Стосовно походження самого терміна «інтелігенція» в науковій літературі немає однастайності. Існують різні версії, зокрема прийнято вважати, що термін «інтелігенція» впровадив у 60-х роках XIX ст. письменник П.Д. Боборикін, і з російської він перейшов в інші мови [2, с. 11]. Проте є й інші точки зору. Так, І.І. Осинський зазначає: «Одні автори пишуть про російське його походження, другі – про французьке, треті – про польське... Професор Л.Н. Коган стверджував: термін «інтелігенція» з'явився у Франції в XVIII столітті, його використовував ще Наполеон. Вона як соціальна група є елементом соціальної структури будь-якого цивілізованого суспільства» [2, с. 11]. В.Р. Лейкіна-Свирська в історіографічному огляді проблеми інтелігенції в питанні про походження категорії «інтелігенція» розрізняє її застосування в соціальному та психологічному значеннях. «В Росії слово «інтелігенція» в значенні соціальної категорії ввійшло у вжиток в 60-х роках XIX століття, а в психологічному (розум, інтелект) було відоме раніше» [2, с. 10]. В.Р. Лейкіна-Свирська також твердить про можливість польського та французького походження використання поняття «інтелігенція», посилаючись на іноземних авторів [2, с. 10-11]. Щоправда, в країнах Західної Європи, як зазначає автор, в соціальному понятті «інтелігенція» не було додаткового психологічного сенсу, як це історично склалося в Росії. Посилаючись на О.В. Міллера, вона відмічає, що там і «сам термін не втримався у мові та зник приблизно наприкінці XIX століття. В країнах, де ранні буржуазні революції знищили станові привілеї, буржуазія, велика, і дрібна буржуазія, стали більш-менш освіченим класом. Професіонали розумової праці, що виходили із цього середовища, залишалися в своєму ж «середньому класі», не виокремлюючись в особливу соціальну верству. В Англії, наприклад, не було поняття «інтелігенція», а її представники називалися *professionals* [2, с. 12]. Освічена еліта складалася переважно в галузі науки, філософії, літератури. Згодом вона дістала назву інтелектуалів, що розповсюдилася в XX столітті. Проте це слово все-таки зберігало елітарний сенс і не відповідало тим професіям, пов'язаним з розумовою працею, які називалися інтелігенцією в Росії.

Як зазначає Р. Пайпс [2, с. 17], слово «інтелігенція» прийшло в англійську мову в 20-их роках XX ст. з російської. Російська мова, в свою чергу, запозичила його з Франції та Німеччини, де терміни «*intelligence*» та «*intelligenz*» набули розповсюдження в 1830-1840 рр. на позначення освічених, «прогресивних» громадян. У Європі термін незабаром вийшов з ужитку, в Росії ж, навпаки, став популярним у другій половині XIX ст. не стільки на позначення освіченої еліти, скільки для визначення тих, хто виступає від імені невеликої більшості, – на протипагу спадковим правлячим колам (чиновництво, поліція, військові, дворяни, духовенство).

Історична дефініція, в свою чергу, тісно пов'язана з аналізом економічного становища інтелігенції як верстви, і подекуди переходить в соціологічне її трактування. М.Т. Петров твердить про особливе відношення до поняття інтелігенції, коли його використовують історики: «Історик, що звертається до вивчення

інтелігенції колишніх епох, обов'язково повинен достий визначено сформулювати це поняття і для себе, і для своїх читачів. Адже інакше явною буде незрозумілість у виділенні його критеріїв та нечіткість у постановці, а отже, у вирішенні поставлених завдань» [2, с. 18]. Через комплексність поняття «інтелігенція» «питання інтелігенції в історичному аспекті вирішуються по-різному. Залежно від підходів до загальної проблеми зародження інтелігенції відноситься то ледве не до первісних етапів розвитку людства, коли виділився особливий невеликий прошарок людей – керівників та ідеологів (племінні вожді, шамани, знахарі), то до початкових етапів цивілізації (царі, жерці, пророки, поети, співаки, лікарі), то до нового часу, до моменту виходу на історичну арену буржуазії. У всіх випадках на історичний матеріал проєктуються – і не може бути інакше – різні критерії поняття «інтелігенція». Тут особливо спостерігається залежність історичної концепції від теоретичної інтерпретації» [2, с. 18].

М.Т. Петров наводить своє оригінальне визначення інтелігенції «через її місце в суспільному розподілі праці, тобто через роль в суспільному виробництві» [2, с. 19]: «Інтелігенція – це прошарок населення, основними функціями якого є: а) проєктування безпосереднього виконання серійних матеріальних продуктів; б) проєктування та безпосереднє виконання серійних ідеальних продуктів; в) безпосереднє виконання несерійних ідеальних продуктів». У запропонованому формулюванні «три взаємопов'язані опозиції: матеріальний продукт – ідеальний продукт; серійний – несерійний; безпосереднє виконання – проєктування. Таким чином, акцентується предметність та продуктивність діяльності інтелігенції. Вона – учасниця створення суспільно значимих продуктів, але характер цієї участі залежить від характеру продукту. В галузі матеріального виробництва, де створюються тиражовані матеріальні предмети <...> основною функцією інтелігенції є не безпосереднє виконання, а його проєктування. Проєктування у даному випадку – це і керівництво, і організаторство, і конструювання, тобто всі форми діяльності, крім допоміжних <...>. При цьому якщо в роботі низових осередків виробництва домінує як специфічна інтелігентська функція проєктування самого матеріального продукту та стадій його вироблення, то в міру підвищення ієрархічного рівня управління самою діяльністю (тобто планування, прийняття стратегічних рішень, контроль) стає специфічною інтелігентською функцією <...> В галузі виробництва ідеальних несерійних продуктів основна функція інтелігенції – безпосереднє виконання. Тут саме вона – головний та прямиий творець. Продуктами цієї галузі є творіння, відкриття, винаходи, які несуть в собі нові знання, ідеї, цінності. Творча функція може реалізуватися не лише в галузі духовного, але й в галузі матеріального виробництва, однак при створенні індивідуальних несерійних ідеальних продуктів вона основна» [2, с. 19]. Визначення інтелігенції, за М.Т. Петровим, допомагає зрозуміти її місце та функції в різноманітних галузях суспільного виробництва, як матеріального, так і духовного. Сенс діяльності інтелігенції М.Т.Петров вбачає у «впливі на людину, окремі колективи та групи, суспільство в цілому. Такий вплив є двояким. З одного боку, це задоволення загально значимих людських потреб (крім виключно матеріальних): в інформації, в правопорядку та дотриманню законів, в знанні і тощо (журналісти, юристи, педагоги), з іншого – розповсюдження норм, цінностей, що мають тенденцію до загальної значимості (наприклад, вчитель не

просто дає знання, а й формує ті якості особистості, які необхідні суспільству, тим самим створюючи певну норму» [2, с. 20].

Пояснення появи поняття «інтелігенція», що описувало певну соціальну верству в період виникнення капіталістичних відносин на Заході, а невдовзі зникло в цьому значенні з ужитку, дає і польський автор Р. Чепуліс-Раєніс. Він вважає, що зникнення в подальшому із лексики західноєвропейських мов групового поняття «інтелігенція» відображало фактичну втрату цією групою у другій половині XIX ст. її відокремленості. «Економічний розвиток цих країн та економічне розшарування робітників розумової праці, що його супроводить, призводили до того, що заможніша їх частина зливалася з вищими та середніми верствами буржуазії, тоді як менш забезпечені представники професійної інтелігенції зливалися з дрібнобуржуазним середовищем. Здібний інженер, відомий лікар або адвокат міг, завдяки своїм високим прибуткам, швидко стати пайщиком великого підприємства або володарем значного нерухомого майна, що зближувало його в економічному плані з буржуазією. Якщо ж у своїх економічних контактах з буржуазією він не наштовхувався на істотні бар'єри в аспекті культури, то входив до кіл її представників в плані громадського та «світського» життя, втрачаючи при цьому свою інтелігентську специфіку... Подібний процес зближення між менш забезпеченими колами інтелігенції та міщанства теж мав місце. Така втрата специфіки інтелігенції як групи можлива в країнах, де, принаймні, частина працівників розумової праці мала шанси на високі прибутки і де частина буржуазії за рівнем освіти та культурних інтересів наближалася до інтелігенції» [2, с.13]. Інтелектуалів Заходу часто відносять до середнього та вищого класу. Крім того, в наш час з'явилося поняття «новий клас», яке ввів в 1975 р. західнонімецький соціолог І. Шельський на позначення західнонімецької інтелігенції лівих переконань і яке сьогодні використовується в західній соціологічній літературі ширше і без того відтінку, який був у Шельського. Під «новим класом» мається на увазі певного роду інтелігенція, яка займає активні соціальні позиції.

Р. Чепуліс-Раєніс висловлює ще одну причину явища, пов'язаного з відсутністю консолідації інтелігенції в особливу групу в країнах Західної Європи XIX ст. Цю причину він пов'язує із відсутністю на той час боротьби за національну незалежність. Тоді інтелігенція, на його думку, виконувала в європейських умовах функції двоякого роду – соціальну та національну: «народи Західної Європи, особливо після об'єднання Німеччини та Італії, розвивали своє культурне та політичне життя, а управляли ними їхні власні державні установи. В таких умовах роль інтелігенції у створенні національної культури та організації політичного життя не була особливо помітною, бо зводилася лише до виконання своїх професійних обов'язків; ця роль не вимагала жертв, не викликала репресій іноземної влади, не представляла собою якої-небудь надзвичайної місії, а виглядала однією з галузей суспільного розподілу праці». Водночас він зазначає, що в «соціологічному значенні це поняття функціонувало в першій половині XIX століття в Західній Європі, що в соціальній історії Франції та Німеччини вже тоді було помітна групова відокремленість освічених людей, джерелом існування яких була розумова праця, що саме там були висловлені перші думки стосовно цієї групи <...> їй, зокрема, приписувалася схильність до бунтівних ідей та елітаризму, що, до речі, буде згодом повторюватися в консервативних характеристиках польської та російської інтелігенції» [2, с. 14].

У зв'язку із відсутністю єдиної національної системи установ, за допомогою яких могла б реалізуватися інтелектуальна діяльність у тих чи інших її проявах, а також із розвитком національного руху за звільнення від іноземного панування пов'язує виникнення інтелігенції в Болгарії в XVIII столітті Н. Драгова: «...Культурні центри болгарського відродження склалися поза країною і були розкидані на великому просторі: від Відня, Лейпцига до Петербургу, Москви, Одеси та Харкова. Роль своєрідних координаторів відігравали фактично періодичні видання та книгодрукарські об'єднання, що випускали літературу болгарською мовою. Болгарське відродження – процес, який тривав понад 100 років... Але упродовж цього часу одна ознака залишалася панівною та незмінною: формування інтелігенції визначалося національним рухом, а національний рух очолювала інтелігенція» [2, с. 14].

Суто соціологічний погляд на інтелігенцію демонструє і К. Мангайм у праці «Ідеологія та утопія». Проблема становища інтелігенції в сучасному суспільстві постає для К. Мангайма в контексті пошуку відповіді на злободенне питання про можливість існування політики як науки, через пошук «носія синтезу» соціального (а отже, політичного) знання. Як представник західної політичної наукової традиції, він надає «західного» розуміння інтелігенції – через критерій знання. Проте було б логічніше окреслювати те, про що твердить німецький класик соціологічної думки, як «інтелектуалів», а не «інтелігентів». Автор «Ідеології» усвідомлював, що суспільство вже досягло такого ступеня розвитку, який дає змогу не лише адекватно осмислити вплив знання на соціальні процеси, а й використовувати знання у партикулярних політичних цілях.

К. Мангайм зауважує, що синтез знання про політику повинен сприяти «прогресивному історичному розвитку» [5] і «максимально зберегти культурні надбання і досягнення соціальної енергії попередніх епох» [5], а тому має стати «перетворюючою силою», яка б не зробилася засобом монопольного панування певного класу. Таким чином автор підводить до думки, що жоден соціальний клас не в змозі зайняти настільки гнучку в пізнавальному сенсі позицію, яка була б вільна від власного соціального становища (інтересів, історії становлення, норм та настанов у розумінні світу та соціуму). Звідси випливає прийняте для соціолога рішення про наявність у модерному суспільстві такої соціальної групи чи прошарку, який би годився на роль носія синтезу знання завдяки специфічній соціальній позиції. «Таку перманентно експериментуючи позицію, завдяки якій розвивається соціальне відчуття і сприйняття, позицію, орієнтовану на динаміку та цілісність, може займати не клас, котрий посідає місце десь посередині, а лише той прошарок, який порівняно мало пов'язаний з будь-яким класом і не має надто міцного соціального коріння» [4, с. 17]. В «Ідеології» інтелігенція (або ж інтелектуали) визнається «прошарком без твердого місця і відносно слабкими зв'язками з будь-яким класом» [4, с. 17], тому вона зрозуміла лише з пізнавальних позицій соціології знання. Таким чином Мангайм, вирізняючи освіту як головний конституюючий зв'язок, обходить складність визначення інтелектуалів стосовно їхньої соціальної бази та стосунку до економічних процесів. Освіта, на думку автора, нівелює розбіжності походження, майнового та професійного становища та створює певне «гомогенне середовище». К. Мангайм визнає сучасну освіту «сферою зіткнення» різноспрямованих інтересів та тенденцій, що борються у соціальній сфері, а це позбавляє суспільство монополії на

духовну діяльність, притаманної традиційним суспільствам. Тому інтелігенція набуває соціального стану верстви, яка «вільно кружляє над соціальним простором і постійно оновлює свій склад, рекрутуючи нових представників зі своєї щоразу ширшої соціальної бази» [4, с. 17]. Цим представникам притаманні дуже цінні соціальні риси: інтерес до всіх процесів, думок, прагнень, гостра соціальна чутливість, схильність до теоретичних узагальнень, не зумовлених класовим становищем чи інтересами.

Свобода інтелектуалів залишає їм лише два шляхи соціальної стратегії: «приєднатися до якогось з класів, що ведуть між собою боротьбу», або «спробувати збагнути власну природу, з'ясувати власну місію, яка полягає в тому, щоб виражати духовні інтереси загалу». Мангайм спонукає до другого варіанту - до усвідомлення інтелектуалами «сенсу і цінності своєї позиції» [4, с. 18] в суспільстві, що уможливує не лише політику як науку, а й науку взагалі. Інтелектуалів звеличує не марксистський заклик приєднатися до «історично-прогресивного класу», не культивування ідеологічних розбіжностей та викриття утопічних елементів свідомості опонентів, а цілісна орієнтація в суспільстві та для суспільства.

Таке розуміння «інтелігенції» К. Мангайма видається дещо обмеженим, адже акцентує на науковій та побіжно заторкує ідеологічну сферу духовного життя, проте не звертається до художньо-естетичної. Категоричне розмежування двох світів – світу культури, творчості, креативності та світу політики, системності, раціональності – видається недоцільним, адже в розмові про інтелігенцію «йдеться, передусім не про характер професійної діяльності, а про певну моральну настанову чи, точніше, позицію, що визначає місце інтелігента стосовно сфер, через які людина реалізує власну сутність. Щодо останнього, донедавна ми звичайно говорили про людину як поєднання двох сфер – біологічної, яке визначає спорідненість людини з усім живим світом, та соціальної, що вирізняє її в цьому світі. В такій схемі втрачається найголовніший компонент – духовність, що з давніх давен безспідставно вважалася вирішальною в сукупності сфер, які визначають сутність людського буття. Йдеться про простір, в якому людина реалізує не свої біологічні особливості як індивід, не соціальні – як представник великих і малих груп, з яких складається суспільство. Тут вона дістає змогу реалізувати власну родову сутність. Цей простір творить культура як сфера, де людина одержує можливість жити по-людськи. З огляду на сказане, інтелігент – це «культурна людина», яка реалізує певне ставлення до світу, живе відповідно до певних моральних настанов. Інтелігентність визначається не належністю до якоїсь професії, а «особливою настановою душі» [1, с. 23]. Виходячи з того, що саме культура надає людині «людськості», кореляція між нею та політикою очевидна, адже політика – це відносини між людьми, і саме від них залежить її якість, раціональність, системність.

Спробуємо визначити інтелігенцію, спираючись на філософське сприйняття світу як такого. Як зазначає професор В.С. Горський: «Людина живе у світі і в процесі життєдіяльності реалізує певні відношення, певні настанови, щодо оточуючих її людей, світу та суспільства. Таке відношення може реалізуватися через протиставлення себе як суб'єкта до світу як об'єкта пізнання. Зазначена настанова реалізується в процесі наукової діяльності, наприклад. Але людина не лише пізнає світ. Вона оцінює його з огляду власних потреб і намагається змінити так, щоб сприяти розвиткові факторів, що відповідають її інтересам, і нейтралізувати дію

несприятливих для неї процесів. Тут людина протиставляє себе оточуючому світові, що є для неї засобом досягнення її мети. Але крім співвідношення, що ґрунтується на протиставленні людини світові – чи то як об'єкту пізнання, чи то як засобу досягнення певних цілей, існує ще одне, специфічно людське співвідношення, в якому людина не протистоїть світові, а співставляє себе з ним, вступає в діалог з оточуючою її дійсністю». В цьому розумінні інтелігента вирізняє здатність сприймати власною душею, пропускати крізь власне серце радощі і горе не лише «ближнього», а й «дальнього» свого. Вірніше сказати, інтелігент – це той, для кого «дальнього» просто не існує. Інтелігент – це той, хто здатний не лише почути, а й співчувати іншому» [1, с. 24].

Отже, аналіз різних підходів до визначення інтелігенції, сприятиме прояву більшої уваги до інтелектуалів з боку держави, яка почне дослухатися до їх поки ще тихих, але доречних голосів, а колеги-політологи натомість намагатимуться долучитися до процесу кристалізації національної ідеї.

Список використаної літератури:

1. *Горський В.* Проблема виховання «нової інтелігенції» в сучасному українському суспільстві / Горський В.С. // Інтелігенція – гуманна об'єднувальна сила сучасного суспільства. – К. : Стилос, 1999. – С. 22–27.
2. *Климова М.* Интеллигенция как проводник духовной традиции / Климова М. – Днепродзержинск, 2006. – С. 9–81.
3. *Курас І.* Інтелігенція в сучасному світі / Курас І.Ф. // Інтелігенція – гуманна об'єднувальна сила сучасного суспільства // Курас І.Ф. – К. : Стилос, 1999. – С. 5–8.
4. *Нечипоренко В.* Соціологічна теорія формування ідей в «Ідеології та утопії» Карла Мангайма / Нечипоренко В. // Мангайм Карл. Ідеологія та утопія / Мангайм Карл ; Пер. з нім. – К. : Дух і Літера, 2008. – С. 9–18.
5. *Мангайм К.* Ідеологія та утопія / Мангайм К. ; Пер. з нім. – К. : Дух і Літера, 2008. – 370 с.
6. *Jerzy Mikulowski-Pomorski.* Inteligencja wobec nowych czasów / Jerzy Mikulowski-Pomorski // Inteligencja, tradycja i nowe czasy/ pod redakcją Hanny Kowalskiej. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001. – С. 233–266.
7. *Jedlicki Jerzy.* O czym się mówi, gdy się mówi o inteligencji? / Jedlicki Jerzy // Inteligencja, tradycja i nowe czasy/ pod redakcją Hanny Kowalskiej. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001. – С. 11–15.

*Стаття: надійшла до редколегії 25.06.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

TO METHODOLOGY OF THE “INTELLIGENTSIA” AND ITS ROLE IN THE POLITICAL AND SOCIAL PROCESSES

Antonina Sirotova

*Taras Shevchenko National University of Kiev
Volodymyrs'ka st., 64, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: sirotova@ukr.net*

The article was dedicated to methodological aspects of the research of the “intelligentsia”. The author offered three main explanations of this term (regarding to the functions of intelligentsia in society (“sociological” approach), making an accent on the historical value of this social layer (“historical” approach) and appealing to the individual features of people who has been a part of the intelligentsia (“philosophical-psychological” approach)) and by synthesis of three of them made an attempt to provide the new meaning to “intelligentsia”. It was marked the different quantitative and high-quality differences of groups of intelligentsia in one period. Therefore there was an absence of the mutual understanding between the different groups of intelligentsia which acquires irreconcilable forms during creation of political parties in historical terms. Attention was also paid to the actuality of the research of this issue for the development of the states (national) idea, which is so important for Ukraine.

Key words: an intelligentsia, a national idea, an intellectual elite, the spirituality.

К ВОПРОСУ О МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ РОЛИ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ

Антонина Сиротова

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
ул. Владимирская, 64, Киев, 01601, Украина
e-mail: sirotova@ukr.net*

Рассмотрены методологические аспекты исследования явления “интеллигенции”. Автор предлагает три основных подхода к этому вопросу (рассмотрение функций интеллигенции в обществе (“социологический” подход), историческое значение этого слоя (“исторический”), обращение к индивидуальным чертам людей, которых относим к интеллигенции (“философско-психологический”) и пытается путем синтеза наполнить понятие «интеллигенции» новым содержанием. Отмечено разные количественные и качественные характеристики групп интеллигенции в одном периоде. Поэтому в конкретных исторических условиях наблюдается отсутствие взаимопонимания между разными группами интеллигенции, которая приобретает непримиримые формы во время создания политических партий. Указано также на актуальность исследования этого явления для становления государственной (национальной) идеи Украины.

Ключевые слова: интеллигенция, национальная идея, интеллектуальная элита, духовность.